

УДК 341.222

А.В. ФІЛІПЕНКО,
*магістрант спеціальності «Правознавство»
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

У статті розкриваються основні конституційно-правові аспекти та засади такого поняття, як державний кордон. Досліджено питання делімітації та демаркації державного кордону. Розглянуто особливості режиму державного кордону України.

Ключові слова: державний кордон, державна територія, міжнародне право, делімітація, демаркація.

Актуальність дослідження. Як відомо, територія однієї держави відокремлюється від території іншої держави за допомогою державних кордонів. Найчастіше головною причиною виникнення міждержавних конфліктів на протязі усієї історії була і залишається проблема визначення державних кордонів та території країни. Територія є обов'язковою і невід'ємною ознакою держави, а державний кордон можна вважати постійним та безумовним атрибутом державності.

Дослідження державного кордону знайшли своє висвітлення у працях І.Г. Адамчука, С.М. Бабуріна, М.О. Баймуратова, Ю.Г. Барсегова, Л.І. Волової, С.С. Дністрянського, Б.М. Клименка, О.В. Кондратюка, Д.Б. Левіна, О.Ю. Малиновського, А.Б. Мостиського, А.А. Порка, Е.А. Пушміна, Ю.І. Скуратова, П.В. Смоленського, І.П. Трайніна, Н.А. Ушакова, Т.О. Цимбалістого, Т.С. Цимбровського, Л.Л. Шалланди, А.С. Щербакова та ін.

Юридична наука має чимало досліджень питання території держави та її кордонів. Досить добре це висвітлено у міжнародному публічному праві. У міжнародній доктрині є різні визначення державних кордонів. Одні автори визначають державні кордони як лінію, що встановлює межі суходової або водної території держави, інші – як юридично обґрунтовану умовну лінію, що визначає межі не тільки поверхні, але також і надр і повітряного простору, а треті – як фактичні або уявлювані лінії на суходовому, водному і повітряному просторах і надрах, що визначають межі дії державного суверенітету. Проте в цих підходах, що характеризуються поліоб'єктністю складу, можна знайти точки дотику: під державним кордоном розуміється лінія, яка не тільки встановлює просторові межі державної території, але і межі дії державної влади [1, с. 422–423].

Слід відрізнити державні кордони, що розділяють і розмежовують території суміжних суверенних держав, і адміністративно-територіальні або адміністративні кордони, за допомогою яких здійснюється розмежування окремих частин однієї держави: адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів федерації і таке інше.

Питання завдань державних кордонів полягає у визначенні просторових меж територіального верховенства держави й в обмеженні приналежної їй території, котра складає матеріальну основу життєдіяльності народу і самої держави. Сучасною проблемою України є не належним чином закріплені і визнані державні кордони, які підтверджують її право на дану територію. В основі існування сучасних кордонів лежать принципи непорушності і не-

доторканності державних кордонів, недоторканності та цілісності державної території, особливо стабільність договорів про кордони.

Мета статті. Метою статті є окреслення основних аспектів визначення, встановлення та розмежування державних кордонів як невід'ємної частини суверенної держави.

Виклад основного матеріалу. Сучасне міжнародне право забороняє односторонні, а тим більше насильницькі дії, пов'язані зі зміною кордонів. Проте воно не виключає можливості мирної зміни кордонів за домовленістю між суміжними державами, тобто шляхом укладання міжнародних угод і відповідно до принципів міжнародного права. Водночас вони можуть бути встановлені в результаті видання внутрішньодержавного акту. Так, стаття 2 Закону України «Про державний кордон України», що регулює порядок визначення державного кордону, встановлює, що державний кордон України визначається рішеннями Верховної Ради України, а також міжнародними договорами України [2].

Міжнародному праву відомий феномен невизначених кордонів, кордонів *defacto*, що виникають через відсутність демаркації. Такі кордони мають місце в Африці, на Азіатському континенті (наприклад, у даний час відзначається повна відсутність юридичного і навіть фактичного кордону між Пакистаном і Афганістаном), а також у випадку наявності неурегульованого прикордонного спору.

Сухопутні кордони встановлюються на основі договорів між суміжними державами і, відповідно до цих договорів, позначаються на місцевості.

Водні кордони поділяються на річкові, озерні, кордони інших водойм і морські. Кордони на ріках установлюються за згодою між прибережними державами: на судноплавних ріках – по середині головного фарватеру або по тальвегу (лінії найбільших глибин), на несудохідних – по середині головного рукава ріки. На озерах і інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи сухопутного кордону до берегів озера або іншого водоймища. Морськими кордонами держави є зовнішні межі її територіального моря або лінія розмежування територіальних морів суміжних або протилежних держав. Зовнішні межі територіального моря встановлюються законодавством прибережної держави відповідно до загально-визнаних принципів і норм міжнародного права.

Повітряними кордонами державної території є бокові і висотні межі її повітряного простору. Боковою межею повітряного простору є вертикальна площина, що проходить по сухопутній і водній лініях державного кордону. Висотні межі державного кордону обмежуються 110–115 км.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про державний кордон України» державний кордон України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, установлюється:

- 1) на суші – по характерних точках і лініях рельєфу або ясно видимих орієнтирах;
- 2) на морі – по зовнішній межі територіального моря України;
- 3) на судноплавних ріках – по середині головного фарватеру або тальвегу ріки; на несудноплавних ріках (ручаях) – по їхній середині або по середині головного рукава ріки; на озерах і інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону України до берегів озера або іншого водоймища. Державний кордон України, що проходить по річці (ручаю), озеру або іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрису їхніх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла ріки (ручаю) у той або інший бік;
- 4) на водоймищах гідровузлів, та інших штучних водоймах – відповідно до лінії державного кордону України, що проходила на місцевості до їхнього заповнення;
- 5) на залізничних і автодорожніх мостах, греблях і інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних і несудноплавних рік (струмків), – по середині цих споруд або по їхній технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України по воді [2].

Виділяють два етапи процесу встановлення кордону: делімітацію та демаркацію.

Делімітація – це визначення в договірному порядку загального напрямку проходження лінії державного кордону з позначенням її на картах, схемах і планах. При делімітації складається докладний опис проходження лінії кордону, що виключає двояке тлумачення, із нанесенням її на карти і схеми (делімітаційні карти) за спеціально обраними і узгодженими природними або штучними точками або орієнтирами (ріками, ручаями, гірськими вер-

шинами, хребтами і т. д.). Делімітаційна карта підлягає парафуванню і підписанню, вона також скріплюється гербовими печатками договірних сторін. У України проведена делімітація державних кордонів із усіма суміжними державами (у 1997 році підписаний договір про делімітацію кордонів із Білорусією, у 1999 році – із Молдовою), за винятком Російської Федерації. Переговори про це між двома державами знаходяться на початковій стадії [3].

Демаркація – це проведення лінії державного кордону на місцевості з позначенням її спеціальними прикордонними знаками (пірамідами, стовпами, буюми, створеними знаками, маяками і т. п.). Роботи з демаркації знаходяться під контролем представників суміжних держав і здійснюються прикордонними військами. Відповідно до статті 4 Закону України від 4 листопада 1991 року державний кордон України на місцевості позначається ясно видимими прикордонними знаками, форми, розмір і порядок установа яких визначаються законодавством України і міжнародними договорами України. При демаркації складається протокол – докладний опис проходження лінії кордону на місцевості зі схемами, фотографіями й описом кожного прикордонного знака та його відмітних характеристик (розміри, колір, характеристики вогнів і т. д.). Повітряні і підземні кордони не позначаються. В даний час йде процес демаркації українсько-білоруського й українсько-молдавського кордону [3].

При позначенні лінії кордону на місцевості можливі невеличкі відхилення від делімітаційного опису (особливо поблизу населених пунктів), виникаючі розбіжності вирішуються змішаними комісіями, а в особливих випадках – на дипломатичних переговорах.

Слід мати на увазі, що всі документи з делімітації і демаркації є складовими частинами договорів про територіальне розмежування, поступку, обмін, продаж територій і підлягають затвердженню вищими органами державної влади суміжних держав, що домовляються.

У разі виникнення необхідності уточнення територіальних кордонів суміжних держав проводиться редемаркація. Редемаркація здійснюється шляхом перевірки раніше демаркованого кордону з відновленням, ремонтом (заміною) раніше виставлених прикордонних знаків [3].

Особливої актуальності проблематика державного кордону України, набула в зв'язку з розпадом Союзу РСР і утворенням на його території ряду незалежних держав, зокрема України. Потрібно насамперед звернути увагу на достатньо умовний характер кордонів між нині незалежними державами.

Такими державними кордонами України є лише кордони з Румунією, Польщею, Угорщиною і Словаччиною. Для досягнення цілей договору сторони прийняли на себе взаємну відповідальність за забезпечення охорони своєї ділянки кордону з врахуванням інтересів безпеки сторін, але одночасно з договором було узгоджене Положення про Раду командуючих прикордонними військами, яке не було підписано Україною. У 1995 році Радою глав держав СНД була прийнята Концепція охорони зовнішніх кордонів, що закріпила розподіл кордонів на внутрішні і зовнішні. Відповідно до неї на внутрішніх кордонах держав СНД діє режим прозорості кордонів. При їхньому перетинанні громадянами таких держав не потрібно пред'явлення яких-небудь спеціальних документів, за винятком посвідчення особи. Слід зазначити, що подібний розподіл кордонів на внутрішні (прозорі) і зовнішні встановлено Договором про Європейський Союз, укладеним у 1992 році в Маастрихті [3].

Для забезпечення недоторканності державних кордонів і, відповідно, своєї території держава на кордоні встановлює певний режим, що звичайно називається режимом державного кордону. Відповідно до розділу II Закону України «Про державний кордон України» режим державного кордону України розуміється як порядок перетинання державного кордону України, плавання і перебування українських та іноземних невійськових суден і військових кораблів у територіальному морі і внутрішніх водах України, заходу іноземних невоєнних суден і військових кораблів у внутрішні води і порти України і перебування в них, утримання державного кордону України, провадження різних робіт, промислової та іншої діяльності на державному кордоні України. Крім цього Закону, режим державного кордону визначається іншими актами законодавства України і міжнародних договорів України [3].

Відповідно до статті 22 Закону України «Про державний кордон України» з метою забезпечення на державному кордоні України належного порядку Кабінетом Міністрів

України встановлюється прикордонна смуга, а також можуть установлюватися контрольовані прикордонні райони. Прикордонна смуга встановлюється безпосередньо вздовж державного кордону України на його сухопутних ділянках або вздовж берегів прикордонних річок, озер та інших водойм з урахуванням особливостей місцевості та умов, що визначаються Кабінетом Міністрів України. До прикордонної смуги не включаються населені пункти і місця масового відпочинку населення [2].

У прикордонній смузі і контрольованому прикордонному районі в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, встановлюється прикордонний режим, що включає правила в'їзду, тимчасового перебування, проживання, пересування громадян України й інших осіб, провадження робіт, обліку та утримання на пристанях, причалах і в пунктах базування самохідних і несамохідних суден, їхнього плавання і пересування у внутрішніх водах України. Прикордонний режим також поширюється і на територію району, міста, селища, сільради, що прилягає до державного кордону України або до узбережжя моря, що охороняється прикордонними військами України, де прикордонна смуга і контрольований прикордонний район не встановлені.

Дозвіл на в'їзд, тимчасове перебування, проживання, здійснення робіт і пропуск в прикордонну смугу дають і здійснюють Прикордонні війська України разом з органами внутрішніх справ. У необхідних випадках Прикордонні війська України можуть уводити додаткові тимчасові режимні обмеження на в'їзд і провадження робіт у прикордонній смузі (стаття 24 Закону) [2].

Стаття 21 Закону України «Про державний кордон України» встановлює, що для вирішення питань, пов'язаних із підтримкою режиму державного кордону України, а також для врегулювання прикордонних інцидентів на визначеній ділянці державного кордону України з числа офіцерів прикордонних військ України призначаються прикордонні представники України (у деяких країнах вони іменуються прикордонними комісарами). Прикордонні представники України у своїй діяльності керуються законодавством України і міжнародними договорами України. Не врегульовані ними питання вирішуються в дипломатичному порядку.

Залізничне, автомобільне, морське, річкове, паромне, повітряне й інше сполучення через державний кордон України здійснюється в пунктах пропуску, установлюваних Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України. Пункт пропуску через державний кордон України – це спеціально виділена територія на залізничних і автомобільних станціях, у морських і річкових портах, аеропортах (аеродромах) із комплексом будівель, споруд і технічних засобів, де здійснюються прикордонний, митний та інші види контролю і пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна (стаття 9 Закону) [2].

Особи, транспортні засоби, вантажі й інше майно, що перетинають державний кордон України, підлягають прикордонному і митному контролю, у відповідних випадках здійснюється також санітарно-карантинний, ветеринарний і фітосанітарний контроль, контроль за вивозом з території України культурних цінностей та інший контроль. Пропуск осіб, що перетинають державний кордон України, здійснюється прикордонними військами України за дійсними документами на право в'їзду на територію України або виїзду з України. Відповідно до міжнародних договорів України Кабінетом Міністрів України може бути встановлений спрощений порядок пропуску осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна через державний кордон України.

Виліт українських та іноземних повітряних суден із території України, а також їхня посадка після зльоту на територію України провадяться в аеропортах (на аеродромах), відкритих для міжнародних польотів, де є контрольно-пропускні пункти Прикордонних військ України та митні установи. Для морських (річкових) суден державний кордон відкривається і закривається в останньому порту відплиття або прибуття.

Отже, роблячи висновок з огляду на розглянуту нами тему, можна сказати, що одним з головних атрибутів існування України як суверенної та незалежної держави, є її чітко визначена територія. Без цього Українська держава не зможе реалізувати весь комплекс своїх суверенних прав. Від функціонування державного кордону залежить і розвиток міждержавних та позадержавних, зокрема економічних, торговельних, демографічних, соціальних та інших відносин.

Список використаних джерел

1. Баймуратов М.О. Міжнародне право / М.О. Баймуратов. – Х.: Одиссей, 2002. – 672 с.
2. Про державний кордон України: Закон України від 04 листопада 1991 року № 1777-XII: за станом на 11.08.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 2. – Ст. 5.
3. Міжнародне право/Державні кордони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/166/5052.html>.

В статье раскрываются основные конституционно-правовые аспекты и принципы такого понятия, как государственная граница. Исследованы вопросы делимитации и демаркации государственной границы. Рассмотрены особенности режима государственной границы Украины.

Ключевые слова: государственная граница, государственная территория, международное право, делимитация, демаркация.

The article deals with the basic constitutional and legal aspects and principles such thing as a frontier. The question of the delimitation and demarcation of the border. The features of the state border of Ukraine.

Key words: state border, state territory, international law, delimitation, demarcation.

Одержано 14.09.2015.